

## İnsan Haklarının Korunması Bağlamında Müslümanlara Karşı Ayrımcılık ve Hoşgörüsüzlükle (İslamofobi) Mücadele

Ömür ORHUN\*

### ÖZET

2004-2008 yılları arasında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatının (AGİT) Müslümanlara Karşı Ayrımcılık ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele Özel Temsilciliği görevini fahri olarak üstlenmiş olan, halen de İKÖ Genel Sekreterinin bu konularda danışmanlığını yapan E.Büyükelçi Ömür Orhun bu çalışmasında, insan haklarının korunması bağlamında "İslamiyetten, Müslümanlardan ve bunlarla ilgili konulardan korku veya şüphe" olarak tanımladığı İslamofobinin günümüzdeki belirtilerini ele almakta ve bu olguyla mücadele yöntemlerini irdelemektedir. Orhun, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde yaşayan Müslümanların 11 Eylül sonrası dönemde giderek artan ayrımcılık, hoşgörüsüzlük ve hatta düşmanlıkla karşılaştığını genel örnekler de vererek belirtmekte ve çok kültürlülük ve asimilasyonun ötesinde, toplumsal bütünlüğü besleyen ve Müslümanların yaşadıkları toplumlara tümüyle katılımına olanak tanıyan "gerçek entegrasyon" çağrısında bulunmaktadır. Makalenin sonunda hoşgörüyü pekiştirmenin ve ayrımcılıkla mücadelenin yollarına dair öneriler de ortaya konulmaktadır.

## Combating Intolerance and Discrimination Against Muslims in terms of Human Rights Protection

### ABSTRACT

*In this study, Retired Ambassador Ömür Orhun who was Special Representative of the OSCE's Combating Intolerance and Discrimination Against Muslims between the 2004-2008 and who is currently advisor of OIC Secretary General on this subject, has described the Islam Phobia in terms of human rights protection as a fear and distrust from Islam, Muslims and related subjects and searches for current indicators of this subject and the way of dealing with it. Orhun gives the examples how Muslims who live in Western Europe and North American Countries have faced with discrimination, intolerance and even hatred after the 11 September and call them to "real integration" what feeds the social integrity beyond the multiculturalism and assimilation and allow them to participate to the societies where they live. At the conclusion he gives examples to the combating against the discrimination and to strengthen the tolerance.*

TARTIŞMA

\*E. Büyükelçi

## Çeşitlilik Bağlamında İnsan Haklarının ve İnsan Haysiyetinin Korunması ve Geliştirilmesi

İnsan hakları evrenseldir. İnsan haklarından yararlanmakta herkes eşittir. Ayrıca, insan hakları tüm insanların hak ve saygınlık açısından eşit ve özgür doğduğu anlayışına da dayanır. Diğer taraftan, insan hakları kavramı bir ideali içerir; bu ideale gönderme yapılırken, mevcut olan değil, olması gereken dile getirilir. İnsan haklarıyla ilgili bu ilkeleri tekrarlar dururuz. Ancak, değişik toplumların, kültürlerin ve dinlerin insan hakları anlayışlarının, yorumlarının ve hatta uygulamalarının farklılıklar gösterdiği de bir gerçektir. Bu toplumlar ayrıca bu değişik yorumları başka değerlerle de bağdaştırmaktadırlar. Pek çok yerde ve pek çok durumda insan haklarına sözde önem verilir gözükürken, gerçekte ciddi insan hakları ihlalleri yapıldığı bilinmektedir. Böyle bir global çerçevede, barış içinde bir arada yaşama, olası bir medeniyetler veya daha doğrusu kültürler çatışmasını önleme ve yapıcı diyalog ve ortaklık kurma, imkansız olmasa da, giderek zorlaşmaktadır.

Bu bağlamda, hükümetlerin, politikacıların, kültürel ve dini toplumların, kamu ile özel ve sivil toplum kuruluşlarının ve medyanın, değişik toplumlar, kültürler ve dinler arasında yapıcı, barışçıl ve ileriye bakan ilişkiler kurulabilmesi için özel sorumlulukları bulunduğu şüphe götürmez.

Diğer taraftan, içinde bulunduğumuz dönemde karşılaştığımız tedirgin edici gelişmeler de değişik kültürler, dinler ve toplumlar arasında güven içinde gerçek bir diyalog ile etkileşimin uluslararası toplumun gündeminde öncelikli bir hedef haline gelmesini zaruri kılmaktadır. Halen bu diyalog, güven ve etkileşimin genelde mevcut bulunmaması ise uluslararası toplumu yapay kültürel ve dinsel fay hatları boyunca bölmeyi amaçlayan aşırı uçların ekmeğine yağ sürmektedir. Bu durum uluslararası barış ve istikrarın muhafazası alanında giderek derin boyutlar kazanan bir sorun halini de almaktadır.

Gerçek ve yapıcı diyalog ancak diğer kültürlere ve inançlara içten saygı ve anlayış beslenebildiği zaman mümkün olabilir. Bu bağlamda, belli bir kültürün insanoğlunun temel gereksinmelerine daha iyi yanıtlar veya çareler bulduğuna veya bulabileceğine inanmak kadar yanlış ve yanıltıcı bir tutum olamaz. Gerçekte tüm kültürler zaman içinde değişime uğrarlar, gelişirler ve birbirlerinden etkilenirler.

İnsan haklarına saygı, demokratik yaşam biçimini benimseme, hukukun üstünlüğü ve hesap verebilirlik gibi ilkeler aslında herkesin ortak değerleri olmalıdır. Hiçbir kültür de bu değerlerin sadece kendine özgü olduğunu ileri sürmemelidir; aslında süremez de. Bu değerler insanoğlunun kollektif aklının, vicdanının ve gelişiminin ortak ürünüdür. Bununla birlikte, bu değerlerin dünya çapında eksiksiz benimsemek gerek uygulandığını iddia etmek de mümkün değildir. Bu bakımdan, ortak görevi-

mizin bu değerlerin kendi kültürümüz içindeki köklerini belirlemek ve bunların topluca sahiplenilmesine çabalamak olması gerektiğini düşünüyorum.

Gerçekleştirilmesi gereken bir diğer husus ise, değişik kültür ve dinlerin ortak değer ve ilkelerine vurgu yaparak, uyum, anlayış ve karşılıklı saygı ve etkileşimi sağlamaktır.

Globalleşen günümüz dünyasında toplumların birbirlerini şimdiye kadar olduğundan daha derinden anlamaları gerekir. Zira, globalleşmenin önemli öğelerinden birisini karşılıklı dayanışma oluşturmaktadır. Bu olgunun doğal bir sonucu olarak, karşılıklı dayanışma ve anlayışı mümkün kılacak kültürler arası yetenekleri hayata geçirmek barışçıl ilişkilerin önkoşullarından biri halini almıştır. Bu bağlamda, çok kültürlülük alanında deneyimli ülkelerin ve toplumların bu amacın gerçekleştirilmesi alanında daha etkin bir rol üstlenebilecekleri de aşikardır. Bu ülkelerin ve toplumların sosyal ve tarihi deneyimleri kültürler arası yeteneklerin yeşermesini ve yerleşmesini mümkün kılabilir. Aslında, böyle bir ortam yanlış anlamaların ve değerlerin çatışmasının önlenmesi için de elzemdir. Sabit fikir halini alan klişelerin giderilmesi, düşmanlıkların önlenmesi ve aşırılık ile şiddetin önüne geçilmesi ancak bu yolla sağlanabilir. Öte yandan, çok kültürlü toplumların her bir katmanının kültürel kimliğini muhafaza ederken, diğer toplum katmanlarıyla uyum içinde denge sağlaması da böylelikle mümkün olabilecektir.

**Ayrımcılık** İnsan haklarıyla meşgul olan uluslararası kuruluşlar ayrımcılığın yarattığı olumsuz çağrışımların ve ayrımcı uygulamaların özellikle genç nesillerin dışlanmasına ve kendilerini dışlamalarına yol açarak, öz saygı ve sosyal entegrasyon açısından belirgin olumsuz sonuçlar doğurabileceğini kabul etmektedir. Ayrımcılığın tekrar eden biçimlerinin ve özellikle bunun kitlesel iletişim araçlarındaki yansımalarının barış, istikrar ve demokrasi için tehdit oluşturduğu da kabul edilmektedir.

Bu olumsuz ve rahatsız edici durumu düzeltmek için sağlam stratejiler ve eğitsel yaklaşımlar geliştirmek ve bunları sıkı şekilde uygulamak gerekmektedir. Çeşitliliğe yönelik anlayış ve saygının pekiştirilmesi, hoşgörüsüzlük ve ayrımcılıkla mücadelede iyi uygulamalara ilişkin kriterler belirlenmesinde ve geliştirilmesinde ilk adımı da oluşturacaktır.

**Mevcut Ortam** içinde bulunduğumuz ortam 20. Yüzyılda geride bıraktığımız dünyadan epey farklıdır. Sadece uluslararası sistem değil, aynı zamanda insanların anlayışları, tutumları ve beklentileri de dönüşüm içindedir.

Anımsanağı gibi, 1990'lara demokrasinin, pazar ekonomisinin ve insan hak ve özgürlüklerinin daha geniş bölgelere yayılmasıyla beslenen bir iyimserlik havası

damgasını vurdu. Bu arada, dünyanın ne kadar karmaşık ve beklenmedik gelişmeler karşısında ne denli zayıf olduğunu unutmaya eğilimine girdik. Nitekim, 11 Eylül saldırıları, şiddet yanlısı uç grupların medeni dünyanın değerlerine meydan okumada ne kadar başarılı olabildiğini en acı şekilde gözler önüne serdi. Bu olayın uluslararası ilişkilere ve transatlantik bağlantılara dramatik etkileri yanında, ayrımcılık ve ırkçılık gösterilerine varan bir korku, şüphe ve karmaşa ortamının baş göstermesine neden olan olumsuz sonuçları da derinlemesine ele alınmalıdır.

Bu bağlamda, insan hakları ve temel özgürlükler, istikrarın, güvenliğin ve işbirliğinin vazgeçilmez unsurları olan hoşgörü ve ayırım gözetmemenin başlıca güvencesi olarak benimsenmiştir. Ancak, biraz önce de gönderme yaptığım gibi, insan haklarının iyileştirilmesi ve korunmasına yönelik tüm çabalara rağmen, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılığa bağlı eylemlerin yanı sıra bunlardan kaynaklanan hoşgörüsüzlük de pek çok ülkede ve toplumda varlığını sürdürmektedir. Irkçı eğilimlerin son yıllarda güçlenmesi ise temel insan hakları ve özgürlüklerinin uygulanmasını güçleştirmektedir. Ayrımcılığın kurumsallaşmış biçimlerini ortadan kaldırma yönünde kayda değer ilerleme sağlanmasına karşılık, Batı Avrupa ve bir ölçüde de Kuzey Amerika ülkeleri yeni ve tırmanma gösteren önyargı, dışlama ve ırkçı şiddet dalgalarına sahne olmaya devam etmektedir. Öte yandan, bu dalgalar yalnızca devletler arasında değil, halklar arasında da dostane ve barışçıl ilişkiler için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bu yüzden, ayrımcılık ve hoşgörüsüzlüğün bütün biçimlerine ve tezahürlerine karşı mücadele zorunluğu her zamankinden daha ivedi ve önemli hale gelmiştir.

## Entegrasyonun Gerçek Anlamı

Kanımcıca, bütüncül bir toplum oluşturmak herkes için eşit fırsat yaratmaktan fazlasını gerektirir. Bütüncül bir toplum, farklı altyapılara sahip bireylerin kendilerini toplumun ayrılmaz bir parçası olarak hissetmelerini ve ortak bir kimliği paylaşmalarını sağlayan sosyal koşullara dayanır.

Gerçek entegrasyon ve katılım ancak bu şekilde oluşacaktır. Bu yüzden, kalabalık yabancı veya azınlık grupların yaşadığı toplumlarda siyasi liderlerin ve sivil toplumun başlıca görevi, bu grupların topluma bütünüyle katılımını engelleyen sınırların kaldırılmasına yardımcı olmaktır. Entegrasyon gündeminin odağını bu husus oluşturmalıdır.

Burada kimsenin öz kimliğinden vazgeçip başka bir kimlik kabul etmesini önermediğimin altını çizmek istiyorum. Entegrasyon çift yönlü bir olgudur ve ilgili herkesin bu sürece katkıda bulunması gerekir.

Hem asimilasyon hem de çok kültürlülük politikalarının sınırlamalarını da kabul etmek gerekmektedir. Gelişmiş modern dünyada, "asimilasyon" fikri bile to-

taliter çağrışımlar yaparken, çok kültürlülük, aşırıya vardırıldığında, göçmenlerin veya azınlıkların kültürel gettolara hapsedilmesiyle sonuçlanabilir.

Böyle bir özgürlük anlayışı ise toplumsal bölünmelere yol açar. Toplulukları bu şekilde ayırmak çok kültürlü bir cennet sanrısı sunabilir; ama gerçek hayatta eşitsizlik, anlayışsızlık, korku ve hatta düşmanlık doğurur.

Entegrasyonun oldukça farklı biçimleri olduğunu hep biliriz. Bunları ayrıntılarına girmeksizin şu şekilde sıralayabilirim: kültürel ve davranışsal; yapısal; vatandaşlığa dayalı; evliliğe dayalı; kimliksel ve tutumsal. Ben en sağlıklılarının yapısal ve vatandaşlığa dayalı entegrasyon olduğunu inanıyorum. Başka bir ifadeyle, incinmeye açık (vulnerable) toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel entegrasyonunun teşvik edilmesi önem taşımaktadır. Son bir kaç yılda hemen her ülkede karşılaştığımız olayların da gösterdiği gibi, bu fırsatı kaçırmamanın bedelini herkes çekecektir.

**Kimlik (Aidiyet)** içinde bulunduğumuz dönemde, Batı dünyasının değişik yörelerinde ulusal, etnik, dini, yerel ve kültürel aidiyetlere yapılan vurgunun arttığını gözlemlemekteyiz. Özellikle Soğuk Savaşın sona ermesini takip eden yıllarda etnik ve dini kimlikler daha belirgin hale gelmiş bulunmakta ve bu da milliyetçi eğilimlerin artmasına neden olmaktadır.

Bu bağlamda, etnik ve dini kimliğin toplumsal yapının ve siyasi kültürün sadece bir unsuru olduğunu kabul etmek durumundayız. Diğer taraftan, kimlik kavramı durağan bir yapıya sahip olmayıp, ona atfedilebilecek anlamlar içinde bulunulan duruma göre değişebilmekte ve yeniden değerlendirilebilmektedir.

Bu çerçevede hesaba katılması gereken diğer bir etmen de giderek artan sosyal hareketliliklerdir. İnsanlar sadece kırsaldan metropollere değil, daha iyi bir yaşam uğruna bir ülkeden başka bir ülkeye de göç etmektedirler. Söz konusu hareketlilik, özellikle de sınır aşan göçler, gidilen ülkenin otokton (yerli) halkında yabancı kültürleri, etnisiteleri ve dinleri temsil edenlerin sayısındaki artış sebebiyle geleneksel aidiyetlerin ve kimliklerin kaybedileceği vehmine yol açmaktadır. Değişik kökenlerden gelen insanlar bir arada yaşamak veya ortak bir yaşam alanını paylaşmak zorunda kalmakta, bu olgu da sürtüşme ve hatta çatışmalara yol açmaktadır.

Bu durumun toplumlarımızın birçok katmanında karşılaşılmakta olduğumuz hoşgörüsüzlük ve ayrımcılığı körüklediği kanaatindeyim.

Güvenilir araştırmalara göre, bireylerin kendilerini toplumun ana etnik unsurunun ulusal ve/veya dini karakteristikleriyle eşleştirme eğilimlerinde ciddi bir artış görülmektedir. Bu bakımdan, ana unsura dahil kesimlerin hissiyatı ile yeni gelenlerin beklentileri arasında bir rekabet kaçınılmaz hale gelmektedir. Savunmasız azınlıkların çoğunluğunu oluşturduğu yeni gelenler kendi otantik kimliklerine daha faz-

la sarılmaya çalışırken, çoğunluk bu kişilerin kendi kimliklerini bir yana bırakıp ana etnik unsura dahil olmalarını istemektedir. Bu asimilasyonun değişik tanımından başka bir şey değildir.

Farklılıklarımızdan yararlanırken başkalarına saygı duyarak yaşamayı öğrenmemiz gerektiğini düşünüyorum. Farklılıklar ayrımcılığa yol açmamalıdır. Uluslar ve toplumlar, bireyler gibi, kendileri için en iyi olduğunu düşündükleri şekilde hareket ederler. Ancak, ortak iyileştirici gücün anahtarının farklı çıkarlar arasında köprü kurmaktan geçtiğini de kabul etmeleri gerekmektedir.

**Uyum ve Saygı** Günümüzde, dünya halklarının türlerine veya kökenlerine göre yeniden sınıflandırıldığı esef verici bir eğilimin belirdiğini gözlemliyoruz. Rengini, etnik kökenini, dinini unutmuş olanlar bunları yeniden hatırlamaya zorlanmaktadır. İnsanlar inançları yüzünden terör ve korkuya maruz kalmaktadırlar. Koyu renklilerden, Müslüman'dan, Arap'tan, Türk'ten ya da Pakistanlı'dan sakınılması öğütlenmektedir.

Bu açmazdan nasıl çıkılır? Kurtuluş yolu bize benzemeyenleri "kendimizden" korumaktan geçmektedir. Başkalarını kendimize benzetmeye çalışmamalıyız. Tam tersine, onların farklılıklarından gurur duymalı, onların farklılıklarından yararlanmayı öğrenmeliyiz. "Öteki"nin "öteki" gibi yaşayabilmesini sağlamalıyız.

Medeniyetler ve kültürler arasında bilgi ve karşılıklı saygı eksikliğinin dünya istikrar ve barışı üzerinde çok önemli etkileri olduğunu tarih bize göstermiştir. Öte yandan, uyum ve refahın artması, ancak farklı halkların iletişimi öncelikli kıldığı, birbirlerinin görüşlerini ve çıkarlarını ifade etmeye ve dinlemeye zaman ayırdığı, farklılıkları kabullenip hoşgörülle karşıladığı ve aynı zamanda işbirliğini güçlendirecek sağlam ilişkiler kurmaya yardımcı olabilecek ortak noktalar bulmaya çalıştığı zaman mümkün olmaktadır.

**Müslümanlara Karşı Hoşgörüsüzlük, Ayrımcılık ve İslamofobi** Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki neredeyse bütün Müslüman topluluklar kendilerine karşı hoşgörüsüzlükle ayrımcılığın ve hatta düşmanlığın giderek arttığı bir ortamda yaşamaktadırlar. 11 Eylül sonrası dönemde daha da belirginleşmeye başlayan bu ortam, tarihin eski zamanlarına kadar uzanan şüphe ve önyargılardan da kaynaklanmakta; bilgi eksikliği; olumsuz veya küçümseyici imgeleme; mesken temini, eğitim ve istihdam olanakları dahil ayrımcılık; tüm Müslümanları veya genel olarak İslamiyeti "terörist, şiddet yanlısı ya da başka şekillerde uygunsuz" olarak tipleme; devlet kurumlarında Müslümanlara kabul, hizmet ve saygı eksikliği; Müslüman olduğu düşünülen kişilere ve Müslümanların mal ve mülkleri ile ibadet mahallerine ve mezarlıklarına yönelik saldırılar; kö-

tü muameleye, tacize ve nihayet şiddete başvurulması biçiminde kendini göstermektedir.

Bu olgu, kısaca "İslamiyet, Müslümanlar ve bunlarla ilgili konulardan korku veya şüphe" olarak da tanımlanabilecek olan İslamofobidir.

İslamofobi nispeten daha az görünür bir düzlemde de olsa, çok uzun zamandır mevcuttur ve önyargılarda derin kök salmıştır. Ancak, 2001'den bu yana yalnız Müslüman toplulukların kendi yaşamları değil, yaşadıkları toplumlar üzerinde de yıkıcı etkileri olan güncel bir konu haline gelmiştir. İslamofobi, ister hoşgörüsüzlük ve ayrımcılık, ister şiddete başvurma biçiminde olsun bir insan hakları ihlalidir ve toplumların sosyal ve politik bütünlükleri için tehdit oluşturmaktadır. İslamofobinin İslamiyetin nüfusun çoğunluğu tarafından benimsenmediği ülkelerde görüldüğü de aşikardır.

*İslamofobinin tekrar eden biçimlerinin ve özellikle bunun kitle iletişim araçlarındaki yansımalarının barış, istikrar ve demokrasi için tehdit oluşturduğu da kabul edilmektedir.*

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonunun Raportörlerinin yanı sıra, Avrupa Birliği Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Merkezi (EUMC, yeni adıyla Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı – FRA), Avrupa Konseyi, UNESCO, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), AGİT ve benzer amaçlı diğer uluslararası kuruluşlar İslamofobinin yarattığı olumsuz çağrışımların özellikle genç nesillerin dışlanması ve kendilerini dışlamalarına yol açarak, öz saygı ve sosyal entegrasyon açısından bariz olumsuz sonuçlar doğurabileceğini vurgulamaktadırlar. İslamofobinin tekrar eden biçimlerinin ve özellikle bunun kitle iletişim araçlarındaki yansımalarının barış, istikrar ve demokrasi için tehdit oluşturduğu da kabul edilmektedir.

Bu olumsuz ve rahatsız edici durumu düzeltmek için sağlam stratejiler ve eğitsel yaklaşımlar geliştirmek ve uygulamak gerekmektedir. Dinsel çeşitliliğe yönelik anlayış ve saygının pekiştirilmesi, Müslümanlara karşı hoşgörüsüzlük ve ayrımcılıkla mücadelede iyi uygulamalara ilişkin kriterler belirlenmesinde ve geliştirilmesinde ilk adımı da oluşturacaktır.

Bu olumsuz ve rahatsız edici durumu düzeltmek için sağlam stratejiler ve eğitsel yaklaşımlar geliştirmek ve uygulamak gerekmektedir. Dinsel çeşitliliğe yönelik anlayış ve saygının pekiştirilmesi, Müslümanlara karşı hoşgörüsüzlük ve ayrımcılıkla mücadelede iyi uygulamalara ilişkin kriterler belirlenmesinde ve geliştirilmesinde ilk adımı da oluşturacaktır.

Sözde "İslami terörizm veya İslami aşırılık" tüm kötülüklerin kaynağı olarak resmedilmekte ve Müslümanlara karşı mevcut önyargı ve hoşgörüsüzlüğü körüklemektedir. Bu inanın mensupları olan bireyler dinleri, etnik kökenleri veya görünüşleri yüzünden damgalanmaktadır.

Uluslararası Helsinki Federasyonunun "AB'deki Müslümanlara Yönelik Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılık" hakkındaki 2004 raporu ile Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düş-

manlığını İzleme Merkezinin (EUMC) 2006 sonunda "İslamofobi Tezahürleri" ve "İslamofobi Algılamaları" başlığıyla yayınladığı kapsamlı iki rapor bu bağlamda son derece aydınlatıcıdır. Ayrıca, İKÖ de bir İslamofobi Gözlemevi (Observatory) kurmuş olup, iki yıldır İslamofobi konusunda sadece gözlemler değil, aynı zamanda öneriler de içeren senelik kapsamlı raporlar hazırlamaktadır.

İslamofobi olgusunun iki olumsuz sonucu daha bulunmaktadır:

1. Entegrasyon çabaları baltalanmakta ve bir uyum ortamı yaratma teşebbüslerinde olumsuz eğilimlere yol açılmaktadır.
2. Müslüman ve Hıristiyan âlemleri arasında daha da büyük bir uçurum oluşmaktadır.

Bu yüzden, gerek mikro-sosyal açıdan, gerek küresel perspektiften bakıldığında, Müslümanlara yönelik ayrımcılığa son vermek akılcı bir yöntem olacaktır.

### **Müslümanlara Karşı Hoşgörüsüzlükle ve Ayrımcılıkla Mücadele Özel Temsilciliği**

Yarı-zamanlı ve onursal bir konumu olan AGİT

Dönem Başkanının Müslümanlara Karşı Hoşgörüsüzlükle ve Ayrımcılıkla Mücadele Özel Temsilciliği görevini 2004 yılı sonundan 2008 sonuna kadar üstlendim. (2009'da Dönem Başkanlığına devralan Yunanistan görevimin süresini uzatmadı. Yunan basınına sızdırılan haberlerde, bu tutumun nedeni olarak Batı Trakya Türk azınlığının sorunlarıyla meşgul olma niyetim belirtildi.)

Görev yönergem, Müslümanlara karşı hoşgörüsüzlük ve ayrımcılıkla mücadeleye özel önem atfederek, AGİT ülkelerinin hoşgörü ve ayırım gözetmeme alanındaki AGİT kararlarının etkin şekilde uygulanmasına yönelik çabalarının daha iyi koordine edilmesini sağlamayı öngörmekte idi. Bu görev tanımı oldukça belirsiz olduğundan, görev yönergemin uygulama alanı ve yöntemi ile ilgili genel yaklaşımı şu şekilde belirledim ve uyguladım:

1. Ayrımcılık ve hoşgörüsüzlüğün tarihsel, kültürel ve psikolojik derinliği daima göz önünde bulundurulmalıdır.
2. Uluslararası ve ulusal forumlarda hoşgörüsüzlük ve ayrımcılıkla mücadele etmeye yönelik sağlam bir normatif çerçeve mevcuttur. Yapılması gereken bu normatif çerçeveden tam olarak yararlanmak ve uygulamaya geçirmektir.
3. Ayrımcılık ve hoşgörüsüzlükle ilgili hususların siyasal açıdan istismar edilmesinin önüne geçmek için ayrıca entellektüel ve etik bir stratejiye ihtiyaç vardır.
4. Müslümanlara yönelik ayrımcılık ve hoşgörüsüzlük sadece spesifik bir din grubuna yönelik ayrımcılıktan ibaret değildir; aynı zamanda Batılı toplumların iç istik-

rarını olduğu kadar uluslararası ilişkileri de derinden etkilemektedir. Bu haliyle, çok yönlü bir sorun teşkil eder ve bütünsel bir yaklaşımla ele alınmalıdır.

5. Hoşgörüsüzlük ve ayrımcılığın çeşitli biçimlerinin suni bir hiyerarşiye tabi olması uygun değildir. Ayrımcılık ayrımcılıktır ve altında yatan sebep ne olursa olsun, kınanmalı ve mücadele edilmelidir. Bu bağlamda, ayrımcılığın farklı biçimlerini önlemeye yönelik çabaların birbirini tamamlayıcı nitelikte olması gerekir.

6. Diğer taraftan, şu hususların altı çizilmeli ve bunların gerçekleştirilmesine öncelik verilmelidir:

a) Batılı ülkelerde yaşayan Müslümanların yaşam kalitesi iyileştirilmelidir. Bu iyileştirme daha iyi bir anlayış ortamının ve entegrasyonun önünü açarak, karşılıklı güvensizliğin giderilmesini sağlayacaktır.

b) Müslümanlar ikinci sınıf vatandaş olarak görülmemeli, iblis gibi gösterilmemeli, marjinalize edilmemeli, korku sebebi olmamalı ya da aşağılanmamalıdır.

c) Teröre karşı savaş Müslümanlara karşı savaşa dönüşmemelidir.

d) Müslümanların herkesle aynı temel ihtiyaçlara ve beklentilere sahip olduğu teslim edilmelidir. Bunlar, politik veya sosyal yıldırma olmaksızın maddi refah, kültürel kabul görme ve dini özgürlüktür. Bu anlamda, Müslümanları marjinalliğe zorlamak veya asimile etmeye çalışmak yerine uyum sağlamalarına yönelik ortam hazırlanmalıdır. Uyumlaştırma entegrasyon için en iyi stratejidir.

Öte yandan, hoşgörü ve ayırım gözetmeme konusunda tüm sosyal katmanların bilinçlendirilmesinin; sosyal uyum ve saygının, özellikle kim olursa olsun "öteki"ne saygının öneminin vurgulanmasının; farklılıklardan ziyade ortak noktaların bulunmasının ve dinler ve kültürler arası diyalogun teşvik edilmesinin önemine inancımı temaslarımda dile getirmeye çalıştım.

Sağlam yasal çerçeve oluşturulmasının ve adli önlemler dahil bu çerçevenin uygulanmasının önemini vurgulamak, sadece kanun uygulayıcılarının değil, özellikle genç neslin eğitiminin gerekliliğinin altını çizmek, iyi uygulamalara ve medyanın rolüne dikkat çekmek de önceliklerim arasında idi.

İhtiyacımız olan, kültürel çeşitliliğe saygı yoluyla dayanışma sağlamak için tüm bireyler arasında yeni türde bir ilişkinin gerekliliğine dair pozitif bilinç yaratmaktır. Toplumlarımızın sorumlu fertleri olarak, birlikte çalışma ve birlikte yaşama dirayetine ve cesaretine sahip olmalıyız. Böylelikle medeniyetler, kültürler veya dinler arasında her hangi bir çatışmayı ya da çatışma düşüncesini ortadan kaldırmamız.

Şimdiye kadar ifade etmeye çalıştığım noktaları özetleyecek olursam, Müslümanlara karşı hoşgörüsüzlük ve ayrımcılığın genellikle şu olgulardan kaynaklandığı belirtilebilir:

- a) kadim düşmanlıklar ve geçmişten gelen önyargılar,
- b) yeni ve güçlü göç ve göçmen karşıtı akımlar,
- c) Müslümanlara karşı sergilenen genel antipatiden de destek alan İslamın insan hakları, demokrasi ve modern değerlerle uyumsuz olduğu kanaati,
- d) önyargılı ve yanıltıcı medya yayınlarıyla da desteklenen olumsuz siyasi retorik,
- e) İslam'ın terörizm ve şiddetle eşleştirilmesi.

Bu genel çerçeve içinde Müslümanların Batı'da karşılaştıkları sorunların kısa bir analizini yapmak yararlı olacaktır:

a) Yapısal sorunlar:

- Devlet kurumları ve resmi makamlarla Müslüman topluluklar arasında resmi ve-ya diğer düzlemlerde ilişkilerin bulunmayışı,
- Yaşanılan ülkenin dilinin iyi bilinmemesi, uygun konut edinememe, bununla da bağlantılı olarak yetersiz eğitim gibi faktörler sonucunda emek/iş piyasasına ve sosyal hayata erişimde yaşanan eşitsizlik (yani bir kısır döngü),
- Bütün bu hususların bir sonucu olarak reddedilmişlik, damgalanma ve marjinalizasyon hislerinin yerleşmesi ve devlete/düzene karşı güven kaybı. (Bu durumda olan insanlar suça ve yasa dışı faaliyetlere daha yatkın olmakta, radikal propagandan da daha fazla etkilenmektedirler.)

b) Algılama ve davranış sorunları:

- önyargılar (aynı zamanda Müslüman olmadıkları halde öyle algılananlara karşı da)
- olumsuz duygular ve bunların açıkça sergilenmesi
- medya yayınları ve yanlış yorumlar
- siyasal söylem (özellikle aşırı sağdan, ancak son zamanlarda ılımlılardan da)

c) Bizatihi ayrımcı uygulamalar:

- Vurgulanması gereken ilk nokta güvenilir izleme mekanizmalarının bulunmamasıdır. (Bu tür mekanizmalara sahip ülkelerde ise izlemenin salt ırk temeline dayalı olarak yapılması.)
- Daha önce de belirttiğim gibi, konut ve iş bulmakta karşılaşılan sorunlar ayrımcılığın yaşandığı iki temel alandır. (Müslüman isimlerine benzerlik gösterenlerin iş görüşmelerine dahi çağırılmaması uyarıcı bir örnektir.)
- Yeterli ibadet mekanlarının ve defin alanlarının sağlanmaması.
- Kamuya açık alanlarda kılık-kıyafetten kaynaklanan kısıtlamalar.
- Polisiye uygulamalar, keyfi arama-tutuklamalar ve gümrük giriş noktalarındaki ayrımcı muameleler.

- Kişilerin sadece Müslüman olmalarından veya öyleymiş gibi algılanmalarından dolayı taciz, vandalizm ve saldırılara maruz kalmaları..

### *Hoşgörü ve Ayrım Gözetmemeye Kavramsal Yaklaşım*

Demokrasinin en iyi yönetim şekli olduğu hususunda hemfikir gözüküyoruz. Demokrasinin temel ve vazgeçilmez unsurlarını bir kez daha hatırlamamızda ise konumuz açısından fayda bulunmaktadır:

- Yaratıcılığın ve gelişimin temelini oluşturan kavramlar olan farklılığa hoşgörü ve düşünce, ifade ve inanç özgürlüğü;
- Ortak sorumluluk bilincini artıran bir unsur olan katılım;
- Yurttaşlık kimliğinin tamamlayıcı ögesi olan dayanışma;
- Görüş farklılıklarını göz ardı etmeksizin sorunları çözmekte birliktelik sağlayan şeffaflık.

Günümüzde ırkçılık, yabancı düşmanlığı, ayrımcılık ve bunlara bağlı hoşgörüsüzlüğe karşı harekete geçme ihtiyacının arttığına tanık olmaktadır. Pek çok uluslararası örgüt ve sivil toplum kuruluşu gibi devletler de hoşgörü ve ayrım gözetmeme konusuna özel önem atfetmektedirler. Bu çabaları memnuniyetle karşılarsak da, hastalık tamamen iyileştirilmediği sürece bunlar etkisiz ya da yalnızca geçici olarak etkili olmaya mahkumdur.

İnsan hakları sisteminin merkezinde hoşgörü ve ayrımcılık yapmama ilkelerinin yattığı su götürmez bir gerçektir. Bu ilkeler aynı zamanda karşılıklı saygı kavramıyla da yakından ilişkilidir. Karşılıklı saygı, insan haysiyeti bakımından eşitliğin yanı sıra, insan haklarından yararlanmada da eşitlik temeline dayanır. Hoşgörü ve ayrım gözetmeme ilkelerini göz ardı etmek barışçıl, güvenli ve istikrarlı toplumların çözümlenmesine yol açar ve devletlerarası ilişkilere de zarar verir. Diğer taraftan, demokrasi ve temel özgürlükler ile insan haklarının korunması, hoşgörünün sağlanmasıyla ayrım gözetmemenin başlıca teminatıdır.

**Uyum ve Saygı** İstanbul'da gerçekleştirilen 2002 İKÖ-AB Forumunda da kabul edildiği gibi, medeniyetler ve kültürler arasında bilgi ve karşılıklı saygı eksikliğinin dünyadaki istikrar ve barış üzerinde çok önemli etkileri olduğunu tarih bize göstermiştir. Öte yandan, uyum ve refahın artması, ancak farklı halkların iletişimi öncelikli kıldığı, birbirlerinin görüşlerini ve çıkarlarını ifade etmeye ve dinlemeye zaman ayırdığı, farklılıkları kabullenip hoşgörüyle karşıladığı ve aynı zamanda işbirliğini güçlendirecek sağlam ilişkiler kurmaya yardımcı olabilecek ortak noktalar bulmaya çalıştığı zaman mümkün olmaktadır.

11 Eylül'deki trajik olaylar ve bu olayların yankıları, kökleri derinlerde yatan önyargıların yeniden su yüzüne çıkmasını engellemek için farklı kültürler arasında hoş-

görü ve anlayışın güçlendirilmesi gereğini bizlere bir kez daha göstermiş bulunmaktadır. Terörizm eylemleri politik, dinsel, kültürel veya diğer hiç bir gerekçeyle açıklanamaz ya da haklı bulunamaz.

Öte yandan, tüm tarafların bakış açıları, değerler ve çıkarlar arasındaki farkları tartışması ve daha iyi anlamaya çabalaması ihtiyacının yanı sıra, hoşgörünün pekiştirilmesi ve kültürel çeşitliliğin takdir edilmesi gereğinin de giderek daha çok bilincine varılmaktadır.

Farklı kültürlerin paylaştığı değerleri korumaya ve iyileştirmeye ve uluslar ve halklar içerisinde ve arasında hoşgörüyü, diyalogu ve işbirliğini artırmaya yönelik gayretlerimizde, İKÖ-AB Forumunun sonuçlarını hatırlamak faydalı olacaktır:

- "Kültürler, birbirlerini çeşitlilikleriyle tamamlar ve geliştirirler. Bu nedenle, kültürler ve medeniyetler arasında uyum sağlamanın gerekliliğine ve bu uyumun erişilebilirliğine olan inancımızı pekiştirmeliyiz.
- Uyum ve dayanışmayı güçlendirmenin ve ırksal, dinsel ve kültürel önyargıların önüne geçmenin başlıca yolu, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde ve diğer ilgili insan hakları belgelerinde benimsenmiş ortak evrensel değerlerin savunulması için iletişim ve işbirliği yoluyla birbirini daha iyi tanımaktan geçer. Bu amaçla tüm siyasal organların bu hedeflere ulaşılmasına katkıda bulunma konusunda ortak yükümlülüğü bulunmaktadır.
- Terörizmin hiç bir gerekçesi olamayacağını her fırsatta tekrarlamalıyız. Ayrıca terörizmin her şekli ve tezahürüyle mücadele etme ortak sorumluluğunu kabul etmeliyiz.
- Kültürel önyargılardan ve politik ve ekonomik adaletsizliklerden kaynaklanan problemleri belirlemekten ve evrensel barış, refah ve istikrara katkıda bulunacak çözümleri teşvik etmekten vazgeçmemeliyiz.
- İşbirliğini geliştirme gereğini kabul etmeliyiz. Bunun için gerek ikili gerek çok taraflı mevcut çerçeveler kullanılmaya devam edilmelidir."

**Medeniyetler İttifakı Girişimi** Müslüman âlemiyle Hristiyan dünyası veya Batı arasında giderek derinleşen fay hatlarını ortadan kaldırarak, bu iki âlem arasında güven ve işbirliğine dayalı yapıcı ilişkiler kurmaya yönelik önemli bir güncel girişim Medeniyetler İttifakıdır. İspanya ve Türkiye Başbakanlarının ortak önerisi olarak gündeme gelen Medeniyetler İttifakı girişimi, 2005 Temmuz ayında Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri (BMGS) tarafından yapılan bir açıklamayla hayata geçirilmiştir.

Medeniyetler İttifakı girişimi, Batı ile İslam dünyası arasında zaman içinde oluşan ve gittikçe daha görünür hale gelen kutuplaşmayı ortadan kaldırmaya yönelik çözümler üretmek temel amacını gütmektedir. Bu girişim, farklı kültürler arasındaki ortak evrensel değerleri ortaya çıkarmak suretiyle karşılıklı saygı, anlayış ve hoşgörüye dayalı bir işbirliği ve uyum ortamı yaratmayı da hedeflemektedir.

Gündeme geldiği günden bu yana artan bir görünürlük kazanan girişim, bugün kültürler ve dinler arası diyalog bağlamında yollama yapılan öncelikli projelerden biri haline gelmiştir. Nitekim Danimarka karikatür krizi sırasında açık bir şekilde görülen İslam dünyası ile Batı arasındaki diyalog, saygı ve anlayış eksikliğinin giderilmesi bakımından en fazla öne çıkarılan girişim Medeniyetler İttifakı olmuştur.

Medeniyetler İttifakı girişiminin kısa, orta ve uzun vadede kayda değer bir fark yaratabilmesi ve değişik kültürlerle inanç sistemleri arasında diyalog yoluyla bir hoşgörü ve saygı ortamının oluşmasına katkıda bulunabilmesi için uygulama aşamasında mümkün olan en fazla sayıda devletin ve uluslararası aktörün sürece destek vermesinin sağlanmasının büyük önem taşıdığına inanıyorum.

**Ne Yapmalı?** Müslümanlara karşı gerçekleştirilen ciddi insan hakları ihlalleriyle mücadele bağlamında bugüne kadar yapılanların altını çizmeden önce, evvela nelerin yapılması gerektiğini ortaya koymak daha uygun olacaktır.

İlk olarak, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri sorunun varlığını kabul etmeli ve çok yönlü bir yaklaşım benimseme hususunda kararlı olmalıdır.

İkinci olarak, Müslümanlara karşı hoşgörüsüzlük ve ayrımcılıkla mücadele konusunda entelektüel ve fikri mücadelenin öneminin farkına varılıp, değer sistemleri ve algılama alanlarında sağlam bir stratejinin oluşturulması gereklidir.

Üçüncü olarak, nefret suçlarını geniş biçimde tanımlayıp, bu alandaki veri açığının giderilmesi gerekmektedir. (Nefret suçlarına dair verilerin toplanması, değerlendirilmesi ve ilgili kurum ve kuruluşlara dağıtılması.)

Dördüncü olarak, yeterli yasal düzenlemeler yapılmalı ve bu düzenlemeler etkin bir biçimde uygulanmalıdır. Ulusal mevzuatlarla birlikte uluslararası yükümlülüklerin ve üzerinde mutabık kalınmış normların da uygulanması gerekmektedir.

Beşinci olarak, nefret suçlarının rapor edilmesi ve kaydedilmesiyle ilgili kistaslar açık biçimde ortaya konmalı ve nefret suçlarının kolluk kuvvetlerine bildirilmesi özendirilmelidir.

Altıncı olarak, Müslüman toplulukların ve sivil toplum örgütlerinin yetkinliklerinin artırılması, yerel ve ulusal makamlarla işbirliği imkanlarının geliştirilmesi gerekmektedir.

Özel önem arz eden diğer bir husus da eğitimidir. Özellikler genç nesillere yönelik hoşgörü, anlayış ve karşılıklı saygı konularını kapsayan eğitim programları ortaya konmalıdır. Eğitimle ilgili olarak yasa uygulayıcıların da benzer programlara katılmaları sağlanmalıdır.

Bunlara ilaveten, İslam dinini ve Müslümanları ilgilendiren kamu söylemi ile ilgili olarak iki noktanın altı önemle çizmeliyiz:

a) Siyasal retorik: Hem hükümetteki hem de muhalefetteki sorumluluk sahibi siyasetçiler doğru ve önyargısız bir söylemin önemini ortaya koymalı ve başta nefret içerikli ifadeler olmak üzere her türlü ayrımcı ve aşırılık yanlısı yaklaşımdan uzak durmalıdırlar.

b) Medya: Medya kültürler ve dinler arası diyalogun geliştirilmesi ve uyum konusunda çok olumlu roller üstlenebilecek bir konumdadır. Sorumluluk sahibi gazetecilikten beklenen de elbette budur. Öte yandan, medya yanlış, yanıltıcı ve geçersiz mesajları izleyenlerine iletmekle çok olumsuz ve ayrıştırıcı bir rol de üstlenebilir. Bu bakımdan hükümetler, ifade özgürlüğüne saygı gösterirken, özerk iç denetim yeteneği olan bağımsız medya organlarının kuruluşunu cesaretlendirip desteklemelidirler.

Son olarak uyum politikalarından bahsetmek doğru olur. Müslüman topluluklar kendilerini evlerindeymiş gibi hissettikçe ve Batılı toplumlarla gerçek bir biçimde kaynaşma sağladıkça, aşırılıkları güçsüz kılmak, radikal yaklaşımları etkisiz hale getirmek ve dışlanmışlık, reddedilmişlik ve damgalanmışlık hislerini ortadan kaldırmak çok daha kolay olacaktır.

*Hedef çok kültürlü toplumlar yaratmak iken, ortaya 'paralel topluluklar' diye ifade edebileceğimiz birbirini dışlayan gruplardan oluşan toplumlar ortaya çıkmıştır. Müslümanları kültürel gettolara hapseden bu duruma nasıl çare bulunabilir?*

*Bence bu sorunun cevabı yurttaşlık bilincinin geliştirilmesinde ve yapısal uyumun (entegrasyonun) gerçekleştirilmesinde yatmaktadır.*

Avrupa'nın uyum ve entegrasyon politikaları alanında başarılı olamadığı bir gerçektir. Hedef çok kültürlü toplumlar yaratmak iken, ortaya 'paralel topluluklar' diye ifade edebileceğimiz birbirini dışlayan gruplardan oluşan toplumlar ortaya çıkmıştır. Müslümanları kültürel gettolara hapseden bu duruma nasıl çare bulunabilir? Bence bu sorunun cevabı yurttaşlık bilincinin geliştirilmesinde ve yapısal uyumun (entegrasyonun) gerçekleştirilmesinde yatmaktadır. Müslüman göçmenler kendilerini içinde buldukları topluma ait hissetmeli, hayatın tüm alanlarına ve karar alma mekanizmalarına etkin bir biçimde katılabilmelidir. Diğer bir deyişle, farklı gruplar arasında karşılıklı anlayışın geliştirilmesiyle oluşacak kaynaşmış toplumlar hem hoşgörünün tesisini teşvik edecek

ve daha da önemlisi farklı bakış açıları ve kökenlere karşılıklı saygıyı sağlayacaktır. Burada anahtar kavram karşılıklıdır.

Öte yandan Müslüman topluluklar da kendi paylarına düşen sorumluluğu yerine getirmeli, içinde buldukları toplumların çağdaş değerlerini benimsemeli ve kendilerini radikalizmden, şiddetten ve terörizmden uzak tutmalıdırlar. Böylesi bir tavır yanlış anlaşılmanın ortadan kaldırılmasına yardımcı olacak ve dolayısıyla farklılıklara saygıyı da beraberinde getirecektir.

Hoşgörünün ve çok kültürlülüğün önündeki gerçek tehdit aşırılık yanlılarından kaynaklanmaktadır. Bu noktada hükümetler ve kamuoyları uyanık olmalıdır. Barışçıl bir toplumda bir arada yaşamın gerçekleşmesi için diyalog kurmak istemeyen gruplara ulaşmamız ve çağdaş toplumların önemli bir özelliğinin farklılıklara tahammül olduğunu anlamak ya da öğrenmek istemeyen kimseleri de eğitmemiz gerekmektedir.

**İyi Uygulamalar** Görebildiğim kadarıyla, hükümetlerin, siyasetçilerin ve genel olarak kamuoyunun İslamofobiyle ve Müslümanlara karşı hoşgörüsüzlük ve ayrımcılıkla mücadelenin nasıl yürütüleceği hususundaki kafa karışıklığı henüz tamamen ortadan kalkmamıştır.

Buna karşın, kabul etmek gerekir ki bu sorunun varlığı ve çözümlenmesi gerektiği hususunda artan bir bilinçlenme söz konusudur. Ancak tutarlı ve kapsamlı politikalar uygulanmak bir yana, henüz oluşturulamamıştır bile.

Ne yapılması gerektiği hakkında daha önce altını çizdiğim noktaların anlamlı bir çerçeve içinde uygulanması gerekmektedir. Bugün için bu noktanın çok gerisindeyiz.

Fakat bu gözlem hiçbir şey yapılmadığı anlamına da gelmemektedir. Bu çerçevede Batılı ülkelere gerçekleştirdiğim inceleme ziyaretleri sırasında dikkatimi çeken bazı iyi uygulamalardan bahsetmek isterim.

a) Hemen hemen tüm Batılı ülkelerde ırkçılık ve ayrımcılıkla ilgili mevzuat bulunmakta, fakat İslamofobi ile ilgili hükümlere rastlanmamaktadır. Var olan yasal mevzuatın gözden geçirilmesi ve İslamofobiye de ayrı bir nefret suçu olarak tanımlayacak biçimde standardizasyona gidilmesi tavsiyeye şayandır.

b) Bazı Avrupa ülkeleri Müslümanlara karşı hoşgörüsüzlük ve ayrımcılıkla mücadele alanında belli ulusal eylem planları geliştirmişlerdir. Bunlar övgüye değerdir. Bu planlar tam bir biçimde uygulanmalı ve sonuçları kamuoyuyla geniş biçimde paylaşılmalıdır.

c) Bazı ülkeler "Eşit Muamele Komisyonları; Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı İzleme Merkezleri; Toplumsal İlişkiler Daireleri; Müslüman İbadet Komisyonları; Uyum Konseyleri; Ayrımcılığa Karşı Bağımsız Teşekküller; Uyum ve İnanç Birimleri; Uyum

ve Eşit Haklar Komisyonları; İnanç Toplulukları Kapasite Oluşturma Fonları, vs." gibi isimler altında pek çok özel organlar oluşturmuşlardır. Bu tarz girişimler de övgüye değer olmakla birlikte, bu organların çoğu genel nitelikte olup, İslamofobiy-le özel olarak ilgilenmemektedir. Önemli olanın etkin uygulama olduğunu söylemeye ise gerek bile bulunmamaktadır.

d) Müslüman topluluklarla iletişime geçmenin ve bu toplulukların yetkinliklerini arttırmanın gereği konusu da giderek kabul görmektedir. Bu çerçevede, Müslüman sivil toplum kuruluşlarıyla gerçekleştirilmesi gereken etkileşim de dikkate alınmalıdır.

e) Hükümetler, en azından retorik düzeyinde, dini değerlere saygı, kültürler ve dinler arası diyalog ve uyum, eğitimin önemi ve güçlü siyasal liderlik gibi hususların önemini kabul etmektedirler. Bunların sadece sözde kalmayıp uygulamaya da geçirilmesi temenni olunur.

f) Son olarak, gerçek ve kalıcı entegrasyonun nasıl sağlanacağı hakkındaki yoğun tartışmanın bizatihi yapılıyor olmasının dahi sağlıklı bir ilk adım olduğunu belirtmeliyim. Samimi arzum, atılacak yeni adımların daha kısıtlayıcı politikalara değil; gerçek, yapısal ve yurttaşlık bilincine dayalı bir entegrasyona yönelik olmasıdır.

## Sonuç

En başta yapmamız gereken, var olan veya kimilerinin Müslüman toplumlar ile diğerleri arasına koymak istediği engelleri aşmaktır. Irkçılık ve İslamofobinin yanlış tarafında durmaktan kaçınmalıyız. Acımasızca sarf edilen kelimelerin ve saygısız hareketlerin önyargıyla örülmüş engeller yarattığının bilincinde olmalıyız.

Öte yandan, Birleşmiş Milletler eski Genel Sekreteri Kofi Annan'ın da ifade ettiği gibi, "hoşgörüsüzlüğü unutmuyoruz". Hoşgörüsüzlük ve ayrımcılıkla mücadelede kimse yansız olamaz ve olmamalıdır.

Son olarak, hoşgörüsüzlük ve ayrımcılıkla mücadelede önceden kabul edilmiş kurallar ve kararlara riayet etmenin önemini kabul etmeliyiz. Duyarsızlık kültürüne karşı, uyum kültürü oluşturmalıyız.

Hoşgörüsüzlük ve ayrımcılıkla mücadeleyi salt sözcüklerle değil, aynı zamanda hukuki eylemler, entegrasyon kampanyaları, uyum ve "öteki"ne saygıyla ve doğru araçları kullanarak yapmalıyız. Bu uğurda ilham kaynağımız nefretin karanlığı değil, bilginin ışığı olmalıdır. Başka bir ifadeyle, nefret ve düşmanlığa dair ezberlediğimiz her şeyi unutmuyoruz.